

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ ПОСЛУГ У XX СТОЛІТТІ: ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ

У статті проаналізовано процес державного регулювання сфери соціально-побутових послуг та стан підготовки відповідних фахівців. Зазначено особливості, які спонукали до виокремлення побутових послуг в окрему галузь – побутове обслуговування. Вивчено стан підготовки фахівців щодо надання побутових послуг в залежності від державних заходів з розвитку сфери соціально-побутових послуг.

Ключові слова: побутова послуга, побутове обслуговування населення, підготовка фахівців, розвиток сфери соціально-побутових послуг.

Ковальская Н. М. Ретроспективный анализ государственного регулирования в сфере социально-бытовых услуг в XX веке: подготовка специалистов.

В статье проанализировано процесс государственного регулирования сферы социально-бытовых услуг и состояние подготовки соответствующих специалистов. Обозначено особенности, которые привели к выделению бытовых услуг в отдельную отрасль – бытовое обслуживание. Изучено состояние подготовки специалистов для предоставления бытовых услуг в зависимости от государственных мероприятий по развитию сферы социально-бытовых услуг.

Ключевые слова: бытовая услуга, бытовое обслуживание населения, подготовка специалистов, сфера социально-бытовых услуг.

Kovalskaya N. M. Retrospective Analysis of the Government Regulation of Social and Everyday Services in the Twentieth Century: Training Specialists.

The paper analyzes the process of government regulation of social and everyday services and the level of training of specialists. It is noticed the features that help to identify the everyday service as separate sector. It is learnt the state of preparation of the specialists for provision of the public services based on the state measures for the development in the sphere of social and everyday services.

Keywords: everyday service, everyday services population, training specialists, sphere of social and everyday services.

Сфера послуг завжди була глибоко інтегрована в суспільне виробництво, брала участь у загальній системі економічних відносин та постійно розширювала свою присутність у суспільному житті. Саме рівень її розвитку певною мірою відображає соціально-економічний стан країни та знаходиться під впливом непростих суспільно-економічних процесів. Функціонування сфери соціально-побутових послуг у складі сфери послуг відображає збільшення рівня добробуту населення кожної країни через зростання спектру побутових послуг, що споживаються, оскільки в їх динаміці та структурі можна побачити конкретні зміни, які впливають на економічне зростання, соціальну забезпеченість та гуманізацію економіки. Фахівці відповідної сфери готувалися працювати на підприємствах побутового обслуговування, надавати побутові послуги та забезпечувати основні потреби населення на достатньо якісному рівні. Проте це питання не вирішене і досі, а відтак проблема підготовки фахівців сфери соціально-побутових послуг не втрачає актуальності і нині.

Останні дослідження з цієї проблематики спрямовані на дослідження різних аспектів економічної сутності побутових послуг та удосконалення сервіс-менеджменту в ракурсі підвищення ефективності функціонування відповідних підприємств. Зокрема, слід зазначити роботи В. Апопій, Е. Арбузова, З. Варналій, Н. Гуков, Г. Корягіна, О. Моргулець, В. Рутгайзер, З. Тангибердієва, Ю. Ткаченко та ін. Проте залишається недостатньо висвітленим державно управлінський аспект підготовки фахівців сфери соціально-побутових послуг.

Мета статті – дослідити основні етапи державного регулювання розвитку соціально-побутової сфери та його вплив на стан підготовки фахівців для роботи на підприємствах побутового обслуговування населення.

У 20-ті роки, починаючи з ленінського декрету «Про навчальні професійно-технічні повинності», послідовно передбачалося обов'язкове навчання професії молодих робітників у межах спеціальних навчальних закладів – школах фабрично-заводського учнівства (пізніше навчання), котрі готували щорічно по 200 тис. кваліфікованих робітників. Наприклад, на початку 30-х років Всесоюзне Побутпромоб'єднання вперше прийняло рішення підготувати 12 тис. перукарів – перша спроба створення навчальних закладів для перукарської справи. В школах і на курсах викладали майстри

«дореволюційної школи» за методикою «від учня до майстра». З 1936 року перукарі почали проходити «кваліфікаційну експертизу» і було введено тарифікаційну оплату праці [1, с. 270–272].

За часів СРСР сфера послуг була недостатньо нерозвинутою через низку причин: відсутність повноцінних ринкових відносин між виробниками та споживачами послуг; повільне реагування державних виробників послуг на зміни в попиті споживачів; низький рівень конкуренції між виробниками послуг; державний монополізм у багатьох сферах сервісу, зокрема в банківській, страхуванні, зовнішній торгівлі; стримувальні бар'єри на надання низки послуг. Монополізм державної власності та централізоване директивне управління в часи СРСР не сприяли гнучкості та орієнтації на задоволення різноманітних потреб людей та підприємств, а побутові послуги (окремі види) існували у складі інших галузей економіки як галузевих груп побутових послуг, у межах яких 2-3 рази на рік проводилися галузеві зустрічі, семінари, збори відповідних фахівців. Значною мірою до виокремлення побутового обслуговування в самостійну галузь спонукали її специфічні особливості, притаманні винятково підприємствам служби побуту, зокрема локальний характер діяльності більшості підприємств галузі, особистий контакт споживача (замовника) з виконавцем або представником виробника побутової послуги; одночасне виконання функцій, характерних для промислового виробництва і роздрібно торгівлі (реалізація послуг за різними цінами); залежність роботи підприємств побутового обслуговування від коливання попиту на побутові послуги за сезонами року, місяця і навіть за годинами робочого часу підприємств; найчастіше результат праці фахівця, що надає побутові послуги, має споживчу вартість, що не набуває речової форми, але в умовах товарно – грошових відносин є товаром. Залежно від функцій, які виконували робітники підприємств (організацій) побутового обслуговування населення, вони розподілялися на наступні категорії: робітники (основні та допоміжні), учні, інженерно-технічні робітники, службовці, молодший обслуговуючий персонал та робітники охорони. Основною формою підготовки висококваліфікованих робітників у СРСР було навчання в ПТУ.

У 1940 році було створено систему Державних трудових резервів СРСР, у підпорядкуванні якої перебували понад 1,5 тис. ремісничих, залізничних училищ, шкіл фабрично-заводського навчання з 602 тис. учнів. До кінця 70-х років дана система, керована Державним комітетом СРСР із професійно-технічної освіти, мала у своєму складі понад 7 тис. навчальних закладів: міські та сільські профтехучилища з 1–2-річним терміном навчання, середні профтехучилища з 3–4 – річним терміном навчання, котрі працювали на базі неповної середньої школи, а також технічні училища з 1-1,5-річним навчанням для молоді, яка закінчила 10 (11) класів загальноосвітньої школи і яка прагнула отримати підготовку за однією з найбільш складних сучасних робочих професій. Ця наймасовіша форма професійної освіти в міру свого розвитку відповідно до потреб матеріального виробництва і невиробничих галузей (зокрема, сфери обслуговування) охоплювала зростаючу за чисельністю частину молоді. Якщо в середині 70-х років у ПТУ надходило 14,4 %, які закінчили восьмі класи денних шкіл, то через десять років їх частка збільшилася втричі [2, с. 30]. За 1941–1977 роки було підготовлено 37 млн. робітників різноманітних професій для галузі побутового обслуговування [3, с. 153].

У 60-80-ті роки ХХ ст.. соціально-економічна ефективність сфери побутового обслуговування була незначною за рахунок малого асортименту і низької якості послуг, важко доступності та завеликих термінів їх виконання. Принагідно зазначимо, що основним чинником зростання сфери послуг у розвинутих країнах світу в 60-х роках стало підвищення добробуту більшості населення за рахунок збільшення суспільної продуктивності праці.

Згідно з Постановою Ради Міністрів СРСР «Про заходи з поліпшення роботи підприємств побутового обслуговування населення» від 15 травня 1965 року Радам міністерств союзних республік рекомендувалося організувати, починаючи з 1966 року, додаткову підготовку для підприємств побутового обслуговування населення за рахунок якіснішого використання наявних міських та сільських професійно-технічних училищ висококваліфікованих робітників кількістю не менш, ніж 8 тис. осіб на рік. На підтвердження того, що питання підготовки зазначеної категорії працівників стояли дуже гостро, варто зазначити, що цією постановою навіть дозволялося підприємствам побутового обслуговування населення передавати міським та сільським професійно-технічним училищам безкоштовно обладнання, прилади, інструмент та матеріали. Крім цього, від Державного комітету з професійно-технічної освіти при Держплані СРСР вимагалось організувати міжреспубліканські курси для підготовки модельєрів вищої кваліфікації для швацьких підприємств та перукарень за договорами з підприємствами побутового обслуговування населення та за рахунок їх коштів; забезпечувати надання методичної допомоги в підготовці робітничих кадрів підприємствам побутового обслуговування населення союзних республік. При цьому Державний комітет Ради Міністрів СРСР з друку повинен був забезпечити в 1966–1968 році видання підручників та навчально-наочних посібників, необхідних для

підготовки кваліфікованих робітників з побутового обслуговування населення в професійно-технічних училищах [4, с. 69].

Саме після цього згідно з указом Верховної Ради Української РСР від 24 вересня 1966 року було утворено Республіканське Міністерство побутового обслуговування населення Української РСР [5, с. 73]. Крім цього з метою розширення номенклатури побутових послуг (600 видів) наказом Мінпобуту РСФСР від 27.08.1970р. №177 затверджено перший перелік видів та форм побутового обслуговування. У подальшому наказом від 02.10.1978 р. № 366 кількість побутових послуг збільшено до 900. Потім за зростання попиту на побутові послуги та виробничі потужності цей перелік уточнювався та доповнювався. Перелік видів побутових послуг та форм побутового обслуговування використовувався як нормативно-інформаційний документ під час розробки заходів із упровадження нових видів послуг та форм обслуговування, а також на нього орієнтувалися у процесі оцінки діяльності відповідних підприємств [6, с. 40].

Різке збільшення підготовлених робітників спостерігалось в 1970 році – до 1638,2 тис. (з 741,1 тис. у 1960 році), коли після закінчення денного навчального закладу було направлено на роботу в житлово-комунальне господарство та побутове обслуговування населення – 38,7 тис. осіб. Зазначимо, що зростання продовжувалося до 1975 року: було підготовлено 2094, 3 тис. робітників і направлено до відповідних галузей уже 56,2 тис. осіб [7, с. 149].

Чисельність спеціалістів із вищою та середньою спеціальною освітою, зайнятих у народному господарстві, з розрахунку на 1000 працюючих на підприємствах та в організаціях житлово-комунального господарства, підприємствах невиробничих видів побутового обслуговування населення складало: у 1970 році – 60, у 1980– 110, у 1985 році – 141 та у 1987 році – 153 осіб. У 1980 році закінчили навчальні заклади 2430, 5 тис. осіб, з яких 24,6 тис. за професіями житлово-комунального господарства та побутового обслуговування населення. Відразу можна зазначити, що з року в рік кількість підготовлених значно коливалася. Суттєве збільшення випуску кваліфікованих робітників до 2576,3 тис. осіб спостерігалось у 1985 році, коли за професіями житлово-комунального господарства та побутового обслуговування населення було підготовлено 29, 3 тис. осіб. Слід наголосити, що незважаючи на зменшення випуску кваліфікованих робітників, кількість відповідних робітників у 1985 році складала 29,1 тис. осіб [8, с. 150]. Ця тенденція обумовлювалася тим, що наприкінці 1980-х років у послугах не задовольнялися навіть мінімальні потреби споживачів відповідно до розроблених раціональних нормативів, зокрема «забезпеченість побутовими послугами складала 77% від нормативу, наприклад, з ремонту і будівництва житла – 8,6%, ремонту транспорту – 14,1%, хімчистки – 29,8%, перукарських послуг – 43,4% тощо» [9, с. 215]. На той період надзвичайною популярністю у населення користувалися створені будинки побуту, побутові комбінати, фірми побутових послуг.

Аналіз нормативної документації дозволяє твердити, що підготовкою кадрів для зазначеної сфери опікувалося міністерство побутового обслуговування населення РРСФР, яке забезпечувало заходи з підбору, підготовки та підвищенню кваліфікації керівних та інженерно-технічних робітників, робітників та службовців, регулювало раціональне їх використання, керувало діяльністю навчальних закладів та курсів підпорядковані міністерству [6, с.14]. Порівняно з 1970 роком обсяг реалізації побутових послуг населенню поступово зріс: у 1987 році на 276%, в структурі яких лише 23,1% становили платні послуги. За цей час середньорічна чисельність робітників цієї галузі зросла на 61%, а кількість підприємств побутового обслуговування населення відповідно на 31%. Зазначимо, що безпосередньо в нематеріальному секторі побутових послуг частка робітників у той же часовий проміжок зросла з 16,8 % до 27,2% відносно чисельності зайнятих у народному господарстві [10, с. 19–20].

Швидкими темпами у 80-ті роки зростали послуги з ремонту та технічного обслуговування індивідуальних транспортних засобів – у 2,8 разів, прокату – в 3,0 рази, ремонту радіо- та телевізійної апаратури, побутових машин та приладів – у 1,8 разів, транспортні послуги – в 3,0 рази. При цьому побутові послуги не повністю задовольняли потреби населення за номенклатурою та асортиментом, а особливі нарікання були на якість наданих послуг. Згідно з даними Держкомстату СРСР у 1986 році в системі міністерств побутового обслуговування населення «союзних» республік лише біля 15 % загального обсягу побутових послуг припадало на підприємства (ательє) вищого та першого розряду. Всього 0,2% загального обсягу реалізації послуг надавалося підприємствами, які мали дипломи вищого та першого ступеня, а 0,5% – майстрами вищого класу, перукарями-модельєрами, котрі працювали на підприємствах побутового обслуговування [11, с. 75–76].

Кожного року на підприємства та організації служби побуту РСФСР працевлаштовувалися більш, ніж 5 тис. молодих спеціалістів із вищою та середньою спеціальною освітою, біля 6 тис. робітників системи побутового обслуговування РРСФР, які закінчували вузи та технікуми без відриву від виробництва [12, с. 238–248].

Згідно з даними, наведеними у довідниках, у 80-х роках тільки в межах однієї союзної республіки підготовку фахівців для галузі побутового обслуговування здійснювали:

- 4 вищі навчальні заклади (готували інженерів, економістів та митців за відповідними напрямками);

- інститути підвищення кваліфікації керівних кадрів та спеціалістів служби побуту;
- 19 середні спеціальні навчальні заклади – готували спеціалістів за 17 спеціальностями;
- 2 школи закрійників-модельєрів;
- 93 професійно-технічні училища;
- 74 учбово-навчальні комбінати готували робочі кадри з 80 спеціальностей;

- міжобласні школи з підготовки висококваліфікованих робітників рідкісних професій (слюсарів-ремонтників трикотажного обладнання, закрійників трикотажних виробів, модисток-капелюшниць, кушнірів, граверів, слюсарів з ремонту кіно- та фотоапаратури, ремонтників-настроювачів піаніно та роялів;

- курси з підготовки висококваліфікованих спеціалістів (за договорами з підприємствами побутового обслуговування) – перукарів-модельєрів та закрійників-модельєрів;

- індивідуально-групово підготовка робочих на підприємствах [12, с. 238–248].

На 1990 рік галузь нараховувала 323 тис підприємств та 180 тис. приймальних пунктів, на яких було працевлаштоване 3,0 млн. осіб. Кожного року в СРСР 4 млрд. людей користувалися послугами суспільно організованої служби побуту, номенклатура послуг якої охоплювала біля 900 найменувань. У цей час отримали широке розповсюдження великі спеціалізовані підприємства з розгалуженою системою приймальних пунктів, які працювали за принципами кооперування. Різко зросла, за 10 років майже в 2,4 рази, кількість підприємств, що спеціалізувалися на ремонті легкового автотранспорту. У 1988 році порівняно з 1970 роком обсяг реалізації побутових послуг збільшився в цілому по країні у 4,4 рази, в сільській місцевості – в 5,5 раз [11, с. 74–75].

Що ж стосується Української РСР, то за даними нормативно-правової документації в 1986 – 2000 рр. планувалося здійснити комплекс заходів, спрямованих на поліпшення професійної підготовки та підвищення кваліфікації робітників служби побуту. Для цього мала б збільшитися кількість виробничо-технічних курсів, шкіл та курсів із навчання робітничим суміжним професіям, курсів цільового призначення, шкіл високої продуктивності праці, передового досвіду тощо. Кожного року для галузі профтехучилища України планували готувати більш, ніж 21 тис. спеціалістів. Мінпобуту УРСР необхідно було збільшити підготовку кваліфікованих робітників безпосередньо на виробництві з 18,05 тис. осіб у 1986 році до 23,3 тис. у 1990 [13, с. 77].

Унаслідок розпаду СРСР, що зумовило своєю чергою структурні реформування економіки, а відтак низький життєвий рівень населення розвиток побутових послуг загальмувався, їх обсяг з розрахунку на 1 споживача знизився до рівня 60-х років.

Після проголошення незалежності України державою постійно вживалися заходи щодо нарощування обсягів послуг, підвищення їх ефективності і якості обслуговування населення. У цей час розвиток служби побуту спрямовано перш за все на подолання дефіциту товарів та послуг за рахунок максимального використання наявних та створення додаткових потужностей на підприємствах сервісу. Фінансові результати діяльності підприємств з побутового обслуговування у 1996 році (балансовий прибуток) становив 23,3 млн. грн., з яких 40,3% частка малих підприємств. В 1997 році вона становила вже 66,1% [14, с. 34].

Науковці зазначають, що в цей період підприємства сфери побутового обслуговування спрямовували свої зусилля на досягнення тимчасового ефекту в прибутку, а не орієнтувалися на ефективність через довгострокову стратегію і тактику. Хоча саме ефективність галузі дозволяє максимально задовольнити потреби населення в матеріальних та нематеріальних послугах [13, с. 81–82].

Зазначене дозволяє зробити такі висновки: опосередкована підготовка фахівців з надання побутових послуг відбувалася завжди за принципом «від майстра до учня», а після ленінського декрету «Про навчальні професійно-технічні повинності» (у 20-х роках минулого століття) як обов'язкове навчання професії молодих робітників у межах спеціальних навчальних закладів – школах фабрично-заводського учнівства; 40-ві роки увійшли в історію створенням системи Державних трудових резервів СРСР, у підпорядкуванні якої перебували ремісничі, залізничні училища, школи фабрично-заводського навчання; 60-ті характеризуються пильною увагою до поліпшення роботи підприємств побутового обслуговування населення, а відтак і підготовки відповідних фахівців; у 70-тих та 80-тих років відбувалося різке зростання випуску відповідних фахівців, адже у послугах не задовольнялися навіть мінімальні потреби споживачів відповідно до розроблених раціональних нормативів; в 90-ті роки через

широке розповсюдження великих спеціальних підприємств з розгалуженою системою приймальних пунктів знову набула актуальності підготовка фахівців сфери соціально-побутових послуг.

Список використаних джерел:

1. Перукарське мистецтво: Підручник. У 3 кн./ за заг ред. В.Ф.Орлова. – Кн.1. Історія перукарської справи / І. І. Оболенського, Л. С. Сургай, С. Б. Шевелюк. – К. : Грамота, 2006. – 352 с.
2. Руткевич М. Н. Общественные потребности, система образования, молодежь / М. Н. Руткевич, Л. Я. Рубина. – М.: Политиздат, 1988. – 224 с.
3. Гуков Н. В. Экономика бытового обслуживания населения: Учебник для техникумов / Н. В. Гуков, З. И. Тангибердиева. – М.: Легкая и пищевая промышленность, 1984. – 192 с.
4. Сборник законов Украинской ССР и указов Президиума Верховного совета Украинской ССР. В 2-х т.: Т.1 / Сост. З. К. Калинин – К.: Политиздат Украины, 1973. – 700 с.
5. Збірник законів Української РСР – К.: Видавництво політичної літератури України, 1974. – 739 с.
6. Справочник хозяйственной службы быта: в 2-х т. Т. 1 / Под общ. ред. И. Г. Дуденкова, И. М. Шатаева. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Легпромбытиздат, 1985. – 320 с.
7. Народное образование, наука и культура в СССР: Статистический сборник. – М.: «Статистика», 1977. – 448 с.
8. Народное образование и культура СССР: статистический сборник / Госкомстат СССР. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 432 с.
9. Ткаченко Ю. О. Особливості розвитку ринку побутових послуг в регіонах України [Електронний ресурс] / Ю. О. Ткаченко. – Режим доступу: <http://www.ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/679/1/Тkachenko.pdf>
10. Бреславцева Н. А. Услуги населению: прибыль и рентабельность./ Н. А. Бреславцева. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 127 с.
11. Сфера услуг: новая концепция развития / В. М. Рутгайзер, Г. И. Корягина, Е. И. Арбузова и др. – М.: Экономика, 1990. – 159 с.
12. Справочник хозяйственной службы быта: в 2-х т. Т. 2 / Под общ.ред. И. Г. Дуденкова, И. М. Шатаева. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Легпромбытиздат, 1985. – 272 с.
13. Петров Д. Г. Эффект или эффективность? / Д. Г. Петров, В. Н. Усенко. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 87 с.
14. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики. – 4-те вид. / З. С. Варналій. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2008. – 302 с.

*** Ковальська Наталя Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри управління освітою Національної академії державного управління при Президентіві України.**